

СЕМЕЙНОЕ ПРАВО

УДК 339.166.5

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДИТИНИ ВІД НАСИЛЬСТВА

Сергій ГЕРАСИМЧУК,

аспірант

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

SUMMARY

The article describes characteristics and hierarchical structure of the regulatory framework to protect children from violence in Ukraine. Conclusion was made that child abuse further forms socially maladjusted people who are not able to create a full family, be good parents, and are the impetus for reproduction cruelty towards their children. A child needs social and legal protection. Analysis of the trend of increasing growth of crimes committed by juveniles and towards kids showed that the legacy of the Soviet system is unable to cope with current issues. The author finds out that it is impossible to fight against juvenile delinquency only by repressive methods, and it is not urgent in a society that calls itself democratic and humane. That is when the question arises to implement juvenile justice at the state and legislative level, not only in scientific works.

Key words: legal framework, minor, child, juvenile justice, juvenile courts.

АНОТАЦІЯ

У статті подано характеристику й ієрархічну структуру нормативно-правової бази захисту дітей від насильства в Україні. Зроблено висновок, що жорстоке поводження з дітьми надалі формує з них соціально дезадаптованих людей, не здатних створювати повноцінну сім'ю, бути хорошими батьками, а також є поштовхом до виявлення жорстокості щодо власних дітей. Наголошено, що дитина потребує соціально-правового захисту. Завдяки аналізу тенденції зростання злочинів, учинених неповнолітніми й щодо дітей, автор доходить висновку про неспроможність спадку радянської системи впоратися з назрілою проблемою. Автор робить висновок, що побороти дитячу злочинність тільки репресивними методами неможливо, та й не є актуальним у суспільстві, яке називає себе гуманним і демократичним. Саме в цей час виникає питання про необхідність упровадження ювенальної юстиції на державному, законодавчому рівнях, а не тільки в наукових працях учених.

Ключові слова: правова основа, неповнолітній, дитина, ювенальна юстиція, ювенальні суди.

Постановка проблеми. Захист дітей, забезпечення їхнього повноцінного розвитку – проблема національного значення, яка повинна розглядатися й розв'язуватися в різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному та, безумовно, юридичному. Мова йде про закріплення певними законами й іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини.

Актуальність теми зумовлена тим, що захист прав дитини є пріоритетним завданням держави, оскільки від виховання дітей – майбутніх громадян країни – залежить майбутнє українського народу. У контексті викладеної проблеми надзвичайно актуальним є соціально-правовий захист дитини від насильства й жорстокого поводження в сім'ї.

Метою дослідження є аналіз нормативно-правової бази захисту дитини від насильства та розробка шляхів її вдосконалення.

Визначена мета зумовила постановку й вирішення таких завдань: 1) висвітлення стану нормативного забезпечення захисту дитини від насильства; 2) формулювання напрямів подальшого дослідження проблем захисту дитини від насильства, можливого втілення ювенальної юстиції в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальні аспекти проблеми насильства над дітьми вивчають провідні науковці: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Н. Максимова, К. Мілютіна, Т. Сафонова, Е. Цимбал та ін.

Питання насильства над дитиною в сім'ї висвітлюються в роботах таких науковців і практиків, як Н. Абдель-

Хаді, Л. Алексєєва, К. Бабенко, А. Бондаровська, Я. Волавка, Н. Дмитренко, Д. Заброда, А. Коголовська, Н. Максимова, Р. Мансудов, М. Московка, Н. Щербак та ін.

Практичні і правові аспекти жорстокого поводження з дітьми визначають Н. Агарова, Н. Асанова, Н. Гайдаренко, В. Квашиє, К. Левченко, І. Лисенко, Г. Лактіонова, І. Трубавіна й ін.

Першим міжнародним документом, у якому розглядалась проблема прав дитини, є Женевська декларація 1924 року, спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист. Важливим документом стала прийнята 10.12.1948 Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини (введена в дію з 1976 року). У ній уперше зафіксовані основи захисту прав дітей [1, с. 206]. Свій розвиток Декларація отримала в пакетах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення розв'язання їхніх основних соціальних проблем.

Генеральна Асамблея ООН 20.11.1959 прийняла Декларацію прав дитини – документ, який регулює становище дитини в сучасному суспільстві. Декларація складається з 10 принципів, якими проголошується, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дали б їй змогу розвиватись фізично, розумово, морально, духовно [1, с. 58].

Документом, де проголошується, що людство зобов'язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, яке гарантує в майбутньому розвиток повнолітніх громадян, стала Конвенція про права дитини, схвалена

ООН 20.11.1989 [1, с. 69]. Україна ратифікувала Конвенцію в 1991 році та внесла відповідні зміни до національного законодавства. Її ратифікували 189 країн світу. Серед тих, хто не ратифікував Конвенцію, – США й Сомалі.

Держави-сторони, зокрема, мають уживати на національному, двосторонньому й багатосторонньому рівнях усі необхідні заходи щодо протидії схиляння або примусу дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності, використання дітей з метою експлуатації в проституції або іншій незаконній сексуальній практиці, використання дітей з метою експлуатації в порнографії та порнографічних матеріалах; щодо запобігання викраденню дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанді в будь-яких цілях і в будь-якій формі. Вони повинні захищати дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини [2, с. 91].

Головні положення, які пронизують майже всі міжнародні правові акти, – це абсолютні заборони на жорстоке поводження з особою, передусім із дітьми. Цей принцип не має порушуватись у жодній ситуації без винятку. Але, на жаль, він порушується досить часто різними способами й у різних країнах.

Міжнародний принцип заборони всіх видів жорстокого поводження з людиною став одним із основних принципів національного законодавства України. Ратифікувавши основні міжнародні документи з прав дитини, Україна взяла на себе зобов'язання, відповідно до ч. 1 ст. 19 Конвенції про права дитини, вжити всіх заходів (законодавчих, адміністративних і просвітницьких) щодо захисту дітей від насильства в усіх його виявах, недбалого піклування чи депривації. Україна вперше в Конституції зазначила, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом, держава забезпечує гарантії державного утримання й виховання дітей-сиріт і дітей, які позбавлені батьківського піклування (ст. 52). Правова база складається з Конституції України, відповідних кодексів України, законів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, а також відомчих правових актів, державних програм [3, с. 92].

На підставі положень Конституції України та Конвенції ООН про права дитини 26.04.2001 в Україні прийнятий Закон України «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом з метою забезпечення реалізації прав дитини на все життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист і всебічний розвиток, установлює основні засади державної політики в цій сфері.

Держава через органи опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді в порядку, встановленому законодавством, має надавати дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу в запобіганні випадкам жорстокого ставлення до дитини та виявленні їх, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для припинення насильства, відповідно до чинного законодавства, дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів. Розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини забороняється [4, с. 86].

Згідно із Сімейним кодексом України, сім'ю визнано основним осередком суспільства, найкращою умовою для виховання та розвитку дітей. У Кодексі по-новому визначені права членів сім'ї, захист яких через створення умов для їхньої реалізації є метою соціальної роботи [1, с. 67].

Права членів сім'ї в новому Сімейному кодексі України відображають міжнародні стандарти прав людини в суспільстві з урахуванням особливостей сім'ї та її соціального інституту – шлюбу (вперше законодавчо визнані позашлюбні сім'ї) і спрямовані на забезпечення виховання та розвитку дитини в сім'ї, охорону батьківства й материнства, розвиток подружжя, що є можливим за умови виконання членами сім'ї своїх обов'язків стосовно один одного на основі домовленостей (угоди) щодо правил сімейного життя або захисту прав членів сім'ї через суд.

Захист від найбільш небезпечних порушень прав неповнолітніх забезпечує Кримінальний кодекс України. Він містить як загальні норми, що захищають всіх громадян від жорстокого поводження, так і норми, безпосередньо спрямовані на захист життя і здоров'я та недоторканності неповнолітнього.

Отже, до Міжнародних правових документів, які спрямовані на подолання насильства над людьми, належать Загальна декларація прав людини (10.12.1948); Декларація прав дитини (20.11.1959); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (16.12.1966); Конвенція про права дитини (20.11.1989); Закон України «Про охорону дитинства» (26.04.2001, остання редакція – 24.04.2008); Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (26.06.2001); Кримінальний кодекс України (01.09.2001); Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (15.11.2001); Сімейний кодекс України (10.01.2002); Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.01.2004 р. № 38 «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї»; Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» від 5.05.2008 № 411/2008.

На національному рівні в Україні прийнято низку законодавчих і нормативно-правових актів, які захищають людину від насильства в сім'ї, а також регламентують діяльність правоохоронців щодо запобігання насильству в сім'ї та припинення його.

Конституція України є тією юридичною базою, норми якої визначають і гарантують охорону й захист прав, свобод та інтересів сім'ї й людини. Це такі статті Конституції України, як право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27); ніхто не може зазнавати втручання в його особисте та сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32); право на звернення до державних інституцій (ст. 40); право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю (ст. 41); право на житло (ст. 47); права та свободи людини й громадянина захищаються судом (ст. 55); право знати свої права й обов'язки (ст. 57).

Кодекс про шлюб та сім'ю України визначає сферу сімейних і родинних взаємин. Ним передбачені відповідні правові гарантії з охорони й захисту прав та інтересів сім'ї, регулюється порядок вирішення спорів між подружжям, батьками й дітьми, іншими членами родини, а також визначені правові наслідки щодо недотримання ними своїх обов'язків [1, с. 56].

Особа, яка досягла 14 років, має право самостійно подавати заяви про позбавлення батьків батьківських прав.

Основні підстави для позбавлення батьківських прав:

1. Відмова батьків забрати дитину з пологового будинку й не виявлення протягом 6 місяців щодо неї батьківського піклування.

2. Ухилення від виконання матір'ю чи батьком своїх обов'язків щодо виховання дитини. Мова йде про навмисне ухилення, коли особа повністю усвідомлює наслідки своєї поведінки.

3. Жорстоке поводження з дитиною.
4. Алкоголізм або наркоманія батьків.
5. Експлуатація дитини, примушування її до жебракування та бродяжництва.

6. Засудження батька чи матері за вчинення умисного злочину щодо дитини [5, с. 95].

15 листопада 2001 року в Україні прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї».

Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачено відповідальність за адміністративні порушення, що загрожують громадському порядку й громадській безпеці та які можуть бути вчинені в побутовій сфері. До учасників таких правопорушень застосовуються ст. 173 КУпАП, ст. 182 КУпАП, ст. ст. 180 і 184 КУпАП [1, с. 213].

7 червня 2003 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за вчинення насильства в сім'ї» (ст. 173.2 КУпАП) [1, с. 213].

Варто згадати ще кілька документів, які тісно переплітаються з насильством в сім'ї. Мова йде про викрадення дітей, адже дуже часто, рятуючись від жорстокої поведінки батьків, саме діти стають «живим товаром» для не менш жорстоких дорослих. Тому прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» від 10.07.2006 № 952 дає можливість долучитися до міжнародно-правового механізму впорядкованого повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують за кордоном [6, с. 146].

Іншим важливим документом, який спрямований на подальший розвиток умов для захисту прав та інтересів дитини, є Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» від 03.08.2006 [1, с. 38]. Ратифікація Конвенції є свідченням про готовність України дотримуватись міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав дітей, зокрема дітей, що постраждали від насилля.

В Україні діє національне законодавство, що регулює певні питання протидії насильству в сім'ї. Насамперед це Конституція України, яка не тільки визначає основні права та свободи громадян, а й гарантує їхній захист [1, с. 37].

5 березня 1999 року прийнято Постанову Верховної Ради України «Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок», яку спрямовано на зміцнення інституту сім'ї, формування партнерських взаємин у родині, рівного розподілу обов'язків між подружжям [1, с. 46].

У Кримінальному кодексі України (Закон України від 05.04.2001 № 2341-III) визначаються види злочинів, які пов'язані із жорстоким поводженням із дітьми, зокрема умисне вбивство дітей; доведення дітей до самогубства; заподіяння тілесних ушкоджень; побої та мордування; катування; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини тощо.

Міжнародне право щодо захисту прав людини тлумачить насильство в сім'ї як порушення прав людини й накладає на всі країни зобов'язання знайти ефективні правові засоби протидії насиллю. Тому питання протидії насильству в сім'ї є предметом численних міжнародних актів, ратифікованих багатьма країнами світу.

Часто злочини, пов'язані з домашнім насильством, трактуються правоохоронними органами як «хуліганство». У таких випадках мова йде тільки про порушення «громадського порядку» та вияв «неповаги до суспільства», що є підставою для застосування ст. 173 КУпАП (Закон України від 07.06.2003 № 8073-Х). Важливо зазначити, що саме п. 2 цього документа дає роз'яснення про міру відповідально-

сті за вчинення насильства особою або невиконання захисного припису (у вигляді штрафу чи проходження виправних робіт) [1, с. 118].

Дитина вправі особисто звернутися в органи опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, інші уповноважені органи за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

Згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», визначено перелік органів та установ, на які покладається здійснення заходів щодо запобігання насильству в сім'ї. Такими установами визнані спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань запобігання насильству в сім'ї; уповноважені підрозділи органів Національної поліції, органи опіки та піклування; кризові центри; центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї; органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування [7].

У кожного із цих органів різні обов'язки, тому вони повинні співпрацювати разом, адже тоді складатиметься майже повна картина окремих випадків, відповідно, стане простіше й ефективніше допомагати постраждалим від насильства в родині.

Існують спеціальні заходи запобігання насильству в сім'ї, регламентовані Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», а саме:

1. Офіційне попередження про недопустимість здійснення насильства в сім'ї (вноситься за умови відсутності в діях ознак злочину, повідомляється під розписку).

2. Узяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку (членів сім'ї, яким було винесене офіційне попередження про недопустимість насильства в сім'ї).

3. Захисний припис.

4. Стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї в спеціалізованих закладах (приймається в судовому порядку).

5. Члени родини, які здійснили насильство щодо своїх близьких, також несуть кримінальну, адміністративну або цивільно-правову відповідальність згідно із законом [7].

Згідно зі ст. 4 згаданого Закону України, підставами для вжиття заходів щодо запобігання насильству в сім'ї, є такі:

1. Заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї.

2. Висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання вжиття заходів щодо запобігання насильству в сім'ї в разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто.

3. Отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї [7].

Орган, до якого надійшла заява чи повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, розглядає заяву чи повідомлення, в межах своїх повноважень уживає передбачені законом заходи щодо запобігання насильству в сім'ї [7]. Згідно зі статтею 12 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», членів сім'ї, яким було винесене офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах неповнолітніх беруть на профілактичний облік. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали на облік особу, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї. Відповідно до ст. 1 Закону, здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх покладається на Міністерство України в

справах сім'ї та спорту, Республіканський комітет у справах сім'ї та молоді Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської й Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх закладів охорони здоров'я; притулки для неповнолітніх служб у справах неповнолітніх; суди; кримінальну поліцію у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ; виховно-трудова колонія Державного департаменту України з питань виконання покарань [1, с. 183].

Висновки. Жорстоке поводження з дітьми надалі формує з них соціально дезадаптованих людей, не здатних створювати повноцінну сім'ю, бути гарними батьками, а також є поштовхом до виявлення жорстокості щодо власних дітей. Дитина потребує соціально-правового захисту.

Аналіз тенденції зростання злочинів, учинених неповнолітніми та щодо дітей, свідчить про неспроможність спадку радянської системи впоратися з назрілою проблемою.

Побороти дитячу злочинність лише репресивними методами неможливо, та й не є нагальним у суспільстві, яке називає себе гуманним і демократичним. Саме в цей час постає питання про необхідність упровадження ювеналь-

ної юстиції на державному, законодавчому рівнях, а не лише в наукових працях учених.

Список використаної літератури:

1. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист : збірник документів. – К. : АТ «Видавництво «Столиця», 1998. – Ч. II. – 1998. – 292 с.
2. Система захисту дітей від жорстокого поводження : [навчально-методичний посібник] / за ред.: К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
3. Тимченко Г.П. Проблема жестокого обращения с детьми и пути ее решения / Г.П. Тимченко, И.В. Семенова // Альманах судебной медицины. – 2003. – № 2. – С. 91–92.
4. Мансудов Р.П. Защита от насилия в семье: проблема, разработчики и запуск комплексной социальной технологии / Р.П. Мансудов, М.Т. Кимер // Социальные работники за безопасность в семье. – М., 1999. – С. 84–89.
5. Стандарти соціальних послуг : збірка проектів документів / за ред. Л.Л. Сідельник. – К. : ТОВ «ЛДЛ», 2007. – Кн. 2. – 2007. – 232 с.
6. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : [навчально-методичний посібник] / [К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін.] ; заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К. : ВЕРСО-04, 2005. – 210 с.
7. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 року № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.